

Güllü Bayram qızı Abdullayeva

Bakı Slavyan Universiteti
gullu.abdullayev.83@mail.ru**BƏDİİ TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİF TƏRCÜMƏSİNİN YERİ****Açar sözlər:** müəllif tərcüməsi, bədii tərcümə, müəllif-tərcüməçi**Key words:** author's translation, artistic translation, author-translate**Ключевые слова:** авторский перевод, художественный перевод, автор-переводчик

Tərcümə və tərcümə işi problemi indiyədək dilçiliyin, ədəbiyyatşünaslığın, komparativistikanın və s. aktual və maraqlı problemlərindən biridir. S.V. Tülenev haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, "tərcüməyə müxtəlif cür tərif vermək olar və bundan asılı olaraq müzakirə və təhlil sahəsinə müxtəlif (lakin sözsüz ki, bir-biri ilə əlaqəli olan) hadisələr daxil ola bilər" (1, c. 9). O.S. Axmanovanın dilçilik terminləri lüğətində "tərcümə" termininə belə tərif verilir: "1. Adətən ikidilli leksikoqrafiyada, müqayisəli semantik araşdırmalarda və s. iki və daha artıq dillərin onların vahidləri arasında semantik uyğunluğu tapmaq məqsədilə qarşılaşdırılması. 2. Verilmiş nitq məhsulundakı informasiyanın başqa dil vasitələri ilə ötürülməsi. 3. Başqa dildə elə bir ifadə vasitələrinin təsviri ki, bu ifadə vasitələri o dilə nəinki yalnız verilmiş nitq məhsulundakı müxtəlif informasiyanın ötürülməsini, həmçinin yeni mətnin əvvəlki mətnlə həm də formaca (daxili və xarici) tam uyğunluğunu təmin etsin, bu da bədii mətnin tərcüməsində zəruridir" (2).

A.V.Fyodorov, öz növbəsində, tərcümə dedikdə bunları nəzərdə tutur: "1) tərcümə psixiki hadisə formasında baş verən elə bir prosesdir ki, bir dildə – başlanğıc dildə meydana gələn nitq məhsulu (mətn və ya sözləm) tərcümə edən başqa dildə yenidən yaradılır; 2) bu prosesin (yəni tərcümənin – Q.A.) nəticəsi, yəni tərcümə edən dildə yeni nitq məhsulu (mətn və ya sözləm) (3, c. 9). S.V. Tülenev də tərcüməyə buna bənzər tərif vermişdir: "tərcümə dedikdə insanın elə bir dil (verbal) fəaliyyəti növü başa düşülür ki, bu prosesdə bir dildə olan orijinal mətnin xüsusi təkmilləşdirilməsi nəticəsində tərcümə dilində (dillərində) onu təmsil edən mətn (və ya mətnlər) yaradılır" (1, c. 9).

"Tərcümə" termininə digər alimlərə məxsus daha çox tərif vermək olar, lakin bu izahlar belə bir mülahizəyə gətirib çıxarır: tərcümə bir dildə söylənilən düşüncələrin digər dil vasitələri ilə ötürülməsi prosesidir. Yəni tərcümə orijinaldakı məlumatın mövcud olmasının əcnəbi forması hesab edilir. Bununla yanaşı, tərcümə olunan mətnlər tematikasına, dilinə, janr mənsubiyyətinə görə olduqca müxtəlifdir; tərcümələr yazılı və ya şifahi xarakter daşıya bilər; dillərarası ünsiyyətin məqsədindən asılı olaraq orijinal mətnin tərcüməsi müxtəlif formada və müxtəlif bütövlük dərəcəsinə və s. görə həyata keçirilə bilər. Tərcümənin qeyd edilən bütün xüsusiyyətləri "tərcümə işinin növlərinin (tərcümə növlərinin) elmi təsnifatını verməyə və hər növün spesifikasiyasının detallı şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac yaradır" (4, c. 94).

Tərcümənin növünə görə iki əsas təsnifatı var: tərcümə olunan mətnlərin xarakterinə görə və tərcümə prosesində nitq fəaliyyətinin xarakterinə görə. Birinci təsnifat orijinal mətnin janr-üslubi xüsusiyyəti, ikincisi isə yazılı və şifahi formada nitq fəaliyyətinin psixolinqvistik xüsusiyyəti ilə əlaqəlidir.

Tərcümənin janr-üslubi təsnifatı orijinal mətnin janr-üslubi xüsusiyyətindən asılı olaraq tərcümənin iki funksional növünü ayırmağı şərtləndirir: bədii (ədəbi) və informativ (xüsusi) tərcümə. Tərcümənin psixolinqvistik təsnifatı orijinal mətni qavrama üsulunu və tərcümə mətninin yaradılmasını nəzərə alaraq tərcümə işini yazılı və şifahi tərcüməyə ayırır. Biz bu tədqiqatımız çərçivəsində ümumiyyətlə bədii tərcümənin xüsusiyyətləri üzərində dayanacağıq və xüsusilə bədii tərcümənin qollarından biri kimi müəllif tərcüməsinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirəcəyik.

Bədii tərcümə kommunikativ istiqamətinə və ya janrına (məzmununa) görə ən qədim və ən çətin tərcümə növlərindən biridir. Tərcümə prosesi dünya hadisəsidir. B. Nəbiyevin qeydinə görə, "bədii tərcümə dünyanın bir-birindən uzaq iqlim guşələrində yaşayan, maddi və mənəvi nemətlər yaradan, müxtəlif dillərdə danışan, fərqli psixoloji təbiətə malik olan xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqə və mötəbər dostluq körpüsüdür" (5, s.67).

Hər hansı yazıçı yaradıcılığından istənilən nümunənin başqa dilə çevrilməsi, hətta ən kiçik əsərin belə tərcüməsi ictimai mənə və əhəmiyyət daşıyır. Ona görə də mürəkkəb yaradıcılıq tipi kimi səciyyələnən tərcümə xüsusi münasibət tələb edir. Belə ki, bədii tərcümənin obyekt bədii ədəbiyyatdır. Bədii ədəbiyyat nümunələrinin hamısı janr xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyinə görə müəllif və folklor nümunələrinə bölünür: *nəsr* (romanlar, povestlər, hekayələr), *nəzm* (mahnılar, şeirlər, odalar, təmsillər) və *folklor* (nağıllar, balladalar, mahnılar, təmsillər, şeirlər, atalar sözləri, məsəllər). Deməli, tərcümə zamanı tərcüməçi "yazıcının

fərdi yaradıcılıq üslubuna və manerasına yalnız qayğıkeşlik göstərmək deyildir, daha geniş mənada bədii əsərin hansı yaradıcılıq metodunda yazılmasının, hansı ədəbi cərəyana mənsubluğunun düzgün dərk deməkdir” (6, s. 219).

S.N. Əhmədovanın fikrincə, bədii tərcümənin xüsusiyyətləri və onunla əlaqəli olan problemlərin spesifikasiyası “bədii mətnin özünün spesifikasiyası və onun digər mətn növlərindən əhəmiyyətli fərqləri ilə” müəyyənləşir (7). Yəni bədii mətnlər müəllifin çoxlu sayda müxtəlif dil vasitələri (epitet və metaforadan tutmuş cümlənin ritmik-sintaktik quruluşunadək) ilə oxucuya çatdırdığı xüsusi estetik və emosional informasiya daşıyıcılarıdır.

Bu xüsusiyyətlərlə əlaqədar olaraq, bədii mətnlərin tərcüməsinin üç məqsədini ayırırlar:

1. Oxucunun yazıçının yaradıcılığı, onun yaradıcılıq manerası və fərdi üslubu ilə tanışlığı;

2. Oxucunun başqa xalqın mədəniyyətinə məxsus xüsusiyyətləri ilə tanışlığı, bu mədəniyyətin özünə məxsusluğunun çatdırılması ;

3. Oxucunun kitabın məzmunu ilə tanışlığı.

Bədii tərcümə nəzəriyyəsinin problemləri bədii əsərlərin tərcüməsində duran bu məqsədlərlə sıx bağlıdır. Onları daha ətraflı nəzərdən keçirək.

1) *Tərcüməşünaslıqda “mədəni inqilab”.*

Müasir tərcüməşünaslıqda tərcümə nəinki linqvistik, daha çox mədəni hadisə kimi nəzərdən keçirilir. Tərcümənin mahiyyətinin və təbiətinin bu cür yeni şəkildə dərk edilməsi tərcümə nəzəriyyəsinə “mədəni dönüş” (cultural turn) adını almışdır. Mədəni elmi paradigma milli ədəbiyyat anlayışını sosial və mədəni sistemlərin formalaşdırdığı müəyyən mühitdə yaranan və mövcud olan özünəməxsus “ədəbi sistem” kimi nəzərdə tutur. Hər üç sistem məlumdur və bir-biri ilə qarşılıqlı təsirdədir.

Tərcüməşünaslıqda “mədəni istiqamətin” baniləri Syuzen Bassnett və Andre Lefevr tərcümənin yeni vahidini ayırmışlar: “neither the word, nor the text”, but the culture becomes the operational ‘unit’ of translation” (“nə söz, nə mətn, yalnız mədəniyyət tərcümənin əməliyyat vahidinə çevrilir” – tərcümə bizimdir Q.A.). (8, s. 8). Bu tərif bir daha alimlərin tədqiqatçı və tərcüməçilərin diqqətini tərcümədə kulturoloji və linqvokulturoloji hadisələrə yönəltdiyini sübut edir.

İngilis-amerikan tərcüməşünaslığında mədəni fenomenin (anlayışın, konseptin, realiyanın) linqvistik adını ifadə edən bir sıra terminlər mövcuddur: Piter Nyumarkın “cultural words”, İv Qamberin “culture-specific references”, Kristian Nordun “cultureme” terminləri. Tərcümə nəzəriyyəsinə “cultural items” və “culture-specific concepts” terminləri daha çox ümumi qəbul edilmiş və geniş yayılmışdır. Rus tərcüməşünaslığında ‘наименования культурных реалий’ müvafiq termini qəbul edilmişdir.

Beləliklə, biz hesab edirik ki, müasir dünyada tərcümənin ən mühüm problemlərindən biri tərcümə prosesində kulturoloji və linqvokulturoloji hadisələrin qorunub saxlanmasıdır.

Ədəbiyyat:

1. Тюленев С.В. Теория перевода: Учебное пособие. М.: Гардарики, 2004, 336 с., стр. 9
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: УРСС: Едиториал УРСС, 2004, 571 с. Электронный ресурс: http://www.classes.ru/grammar/174.Akhmanova/source/worddocuments/_16.htm
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учебное пособие. М., Высшая школа, 1983, 303 с., стр. 9
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высшая школа, 1990, 253 с., стр. 94
5. Nəbiyev B. Axtarışlar, tapıntılar və itkilər (Azərbaycan dilində bədii tərcümələrin vəziyyəti və vəzifələri)// Tərcümə sənəti. Məqalələr məcmuəsi. Bakı: Elm, 1990, 344 səh., səh. 66-101, səh. 67
6. Əliyev K. Romantik dramaturgiya və bədii tərcümənin problemləri// Tərcümə sənəti. Məqalə məcmuəsi. Bakı: Elm, 1990, 344 səh., səh. 219-230, səh. 219].
7. Ахмедова С.Н. Особенности перевода художественных текстов // philology.snauka.ru/2014/08/888
8. Bassnett Susan and Andre Lefevere. Translation, History and Culture. London and New York: Pinter, 1990, с. 8

The place of translation of the author's translation in the artistic translator**Summary**

The problem of translation and translation work is still relevant in the field of linguistics, literary criticism, and comparative literature. Any transcription of the writer's creativity is translated into another language, even the translation of the smallest work has a social meaning and importance.

The term "translation" can be further attributed to other scholars, but these explanations give rise to such an idea: translation is the process of transmitting thoughts in a language to other languages. That is, the translation is a foreign form of existence of the original information. However, the translated texts are quite different in their subject, language, genre affiliation; translations may be written or verbally; Depending on the purpose of intercultural communication, translation of the original text may vary in different forms and different degree of completeness, and so on. can be done according to.

Место авторского перевода в теории художественного перевода**Резюме**

Проблема перевода и переводческой работы все еще актуальна в области лингвистики, литературоведения, сравнительной литературы. Любая транскрипция творчества писателя переводится на другой язык, даже перевод самого маленького произведения имеет общественное значение и важность.

Термин «перевод» может быть далее приписан другим ученым, но эти объяснения порождают такую идею: перевод - это процесс передачи мыслей на другие языки. То есть перевод является иностранной формой существования оригинальной информации. Однако переведенные тексты весьма различны по предмету, языку, жанровой принадлежности; переводы могут быть письменные или устные; В зависимости от цели межкультурного общения перевод оригинального текста может различаться в разных формах и разной степени полноты и т. д.

Rəyçi: prof. R. Novruzov